

FEKETE KÁROLY

IRODALOM ÉS KÖZÉLET
MAKKAI SÁNDOR MUNKÁSSÁGÁBAN

Mielőtt évtizedekre bekövetkezett volna a Makkai-életmű körüli nagy csend, a nyilvánosság előtti utolsó értékelést 1953. március 22-én *Ravasz László* mondta el Makkai síremléke mellett, a 2Kor 4,16-18 világosságában:

„Makkai Sándor azért született, hogy egy láng égjen benne. Világosságot lásson és világosságot terjesszen. Ez a világosság dicsőséglátás volt, ezért volt belülről mindig valami titkolt elragadtatása. Ez a látás Isten dicsőségének látása volt, ezért volt külső kritikai egykedvősége mögött mélységes áhítat. Ez a látás Isten dicsőségét a Krisztus arcán szemlélte és vele világoltatta, s ez az ő lényében a prófétai vonás... Éppen ebben látszik annak az erőnek nagy volta, a teremtő és szuverén Isten erejének nagy volta, aki ezt a törekeny cserépedényt őrizte, megtartotta, sőt annak felette megtette vele azt a titokzatos műveletet is, hogy a benne munkálkodó halál életté váljék azokban, akiket szolgált, egy nemzedékben az egész magyar református egyházban s még ezen túl elkövetkező emberöltőkben. Jönnek majd generációk, és így tesznek tisztességet emléke előtt: a benned munkálkodó halál mibennünk életté vált. Ezért foglalja össze Makkai Sándor belső életét ez a vallomás: hittem, azért szóltam. Ez kifejezi az isteni kényszert, amely szólásra indította. Mondanivalóinak igazságát és őszinteségét, azt, hogy minden szavába egy darab élet szakadt bele és ez fejezi ki megjutalmaztatását, azt az örömet és hálát, hogy szólhatott.”¹

Valóban, Makkainak „minden szavába egy darab élet szakadt bele”, amely élet-darabka reprezentálta az ő egész személyiségét. Összetett egyénisége bonyolultságával, felvillanásaival és kontrasztjaival együtt Istentől kapott ajándék volt kora számára, amely kihívások sorával faggatta. Ő pedig teljes személyiségét mozgósítva, könnyen megszülető, mégis súlyos szavakkal válaszolt, amelyeknek felelősségből fakadó izzásuk és a belső rendből következő kiáltási szabadságuk volt.

Szószerk, püspöki tiszt, professzori katedra, toll vagy élő szó, mind annak eszközei, hogy Istentől kapott küldetését népe és egyháza iránt teljesítse, s a magyar reformátusság lelki-szellemi táplálását végezze. Az irodalmat csupán

¹ Ravasz László: „Hittem, azért szóltam” – Makkai Sándor síremlékénél, Budapest, 1953. március 22. Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Sárospatak (Továbbiakban: TiREK Kt), 7958.

egyik szolgálati ágának tekintette, s nem valami öncélú művészkedésnek. Ebben az igyekezetben jól megfértek egymás mellett, sőt *szerves egészzé* koncentráldott az egyházébresztés, teológiai megújulás, értékörzés, tudományos munka, szépirodalmi alkotás, a történelmi tudat formálása és a nemzetnevelés. Ennek az egységnek a tisztelete miatt nem oszthatjuk fel tételelesen az előadást a cím adta lehetőség szerint írói és közéleti részre, hiszen Makkainál e kettő elválaszthatatlan egész életművétől. Csak ennek az egésznek a szem előtt tartásával merhetünk beszélni Makkairól mint irodalmárról és közéleti személyiségről, hiszen ebből kiszakítva műveinek irodalmi értéke devalválódik és elsikkad, közéletisége alól pedig a talaj csúszik ki, mivel ő sohasem volt pártpolitikai vagy kormányzati tényező. Makkai Sándor mégis rangos irodalmár és mégis fontos közéleti ember, akinek rangját és közéleti súlyát az erdélyi magyar református egyháztársadalom adja. Ez az egyháztársadalmi közeg az, amely felszínre hozza Ravasz László mellett őt is és velük együtt az ifjú teológusnemzedéket (Révész Imre, Imre Lajos, Tavasz Sándor stb.), hogy a XX. században is érvényesüljön az a tehetségeket centrumba emelő hatás, amelynek gyökerei Bethlen – Rákóczy – Apaffy kontraszelekciót nem ismerő, máig példaadó egyházkormányzási elveihez visznek vissza.

Erdély Trianon utáni állapota egyaránt trauma volt politikailag, társadalmilag és gazdaságilag. Megdermedt a kulturális és az egyházi élet is. A társadalomtudós *Venczel József* szerint ekkor rendeződik át az erdélyi magyar társadalom belső struktúrája: „az arisztokrácia elveszti feudális jelentőségét, a kapitalista réteg idegen érdekek szolgálatába húzódik, a hivatalnok-középosztály meggyérül és a maradék megnémul; életerős társadalmi rétegeként csak a papi, nevelő és szabadpályák „értelmisége”, valamint a földművesek, iparosok, kereskedők és munkások „népi” kategóriája vehető számba... az értelmiségnek kénytelen-kelletlen a *vezetés* kínálkozik feladatul...”²

1921 nyara, a Ravasz László távozása utáni helyzet, szinte egyik napról a másikra helyezte közéleti pozícióba a professzor Makkai Sándort, aki Ravasz üresen maradt tisztségeit „örökölte”. Ő lett a Teológia igazgatója, a Református Szemle felelős szerkesztője és 1922 júliusától az erdélyi egyházkerület főjegyzője.

Az 1920-as évek első felében a magyar egyesületek, kulturális intézmények megszüntetésével, működésük korlátozásával a Teológia lett Kolozsvár és Erdély szellemi életének egyik központja. Az „akadémiai estélyek”-sorozat a tudomány, irodalom, művészet eszközeivel kívánt szellemi táplálékot nyújtani az értelmiség kiutasítások és kiköltöztetések miatt megritkult sorainak. Ezeknek az alkalmaknak Makkai igazgató szervezője és rendszeres előadója volt. Püspöki szolgálata idején is eseményszámba mentek előadásai. *Az elátkozott óriások* című sorozatának híre Pilder Mária közvetítésével Hermann Kutterig jut,

² Venczel József: *Metamorphosis Transylvaniae* (146. Részlet). In Uő: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Válogatott írások*. Budapest, 1988, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

levélben tudatva a svájci teológussal, hogy „ezek az előadások forradalmat jelentettek minden üres ceremonialis egyháziasság és farizeusi vallásosság ellen... Új idők herold kiáltása volt ez.”³

Még a szigorúan bíráló Németh Lászlónak is el kellett ismernie a *Tanú* című lap hasábjain: „Egy papruhás gondolkozó vív ezekben az előadásokban a mai keresztyénséggel az örök keresztyénségért, az eleven élet fanatikusa idézi a kihűlt bazaltból a vulkán eredendő tűzét... Szenvedélyes halott-támasztási kísérlet. Egy ember írhatott volna sokkal szebbet, ilyet csak a korigény írhatott... Makkai forradalma az evangéliumé: a magasabb emberrégió kel föl az alacsonyabb ellen.”⁴

Budapest protestáns értelmiségének mindig ünnep volt öt előadóként hallgatni. Így volt ez 1932 márciusában is (március 9-11.) a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban, ahol három előadást tartott.⁵ Az *Evangélium és humánium* című előadásban vádbeszédet intézett az evangélium drága kincsével élni nem tudó modern keresztyénséghez és szembeszállt a lagymatag kultúr-keresztyénséggel. Az *evangélium szociális üzenete* cím alatt arról beszélt, hogy az evangélium a töke, a fegyver és a gép zsarnoki impériumával szemben a Lélek krisztusi impériumát hozza, amely kitörési lehetőséget ad egy új, másfajta életre. A harmadik előadásban pedig, ami *Evangélium és egyház* címmel hangzott el, szembeszállt a klerikalizmussal és a passzív egyháziassággal, hogy menetkészségre sarkalljon, a világgal kötött hamis békesség felülvizsgálatára indítson.

Az előadások mellett rendszeresen publikált, s mint novellista már az erdélyi irodalom megjelenésének hőskorában jelen volt (*Élet fejedelme* 1924.; *Az Eszter padja* 1924.; *Megszólalnak a kövek* 1925.). Tevékeny részt vállalt a kialakuló erdélyi magyar irodalom megteremtésében. Gyermekkori barátja, Reményik Sándor – a *Pásztortűz* irodalmi-kritikai folyóirat főszerkesztőjének – felkérésére segítette az irodalmi kibontakozást. Így került előbb munka-, majd baráti kapcsolatba Áprily Lajossal, Bánffy Miklóssal és Kuncz Aladárral. 1926. július 17-én Makkai is ott volt a huszonegy író között, akiket Kemény János hívott meg marosvécsi kastélyába, ahol a koalícióra lépő írók létrehozták a *marosvécsi Erdélyi Helikont*. Bár Makkai a meghívottak között szerepelt, de az első meghívásnak elháríthatatlan okok miatt nem tudott eleget tenni.⁶ A továb-

³ Vályi Nagy Ervin-Tarr Kálmán (Szerk.): „Az Úr szolgálóleánya” – *Válogatás Pilder Mária műveiből*. Budapest, 1988, Református Zsinati Sajtóosztály, 332. (A levél kelte: 1928. augusztus 20.)

⁴ Németh László: *Két nemzedék. Tanulmányok*. Budapest, 1970, 369-370.

⁵ Az előadások megjelentek: Makkai Sándor: „*Nem békességet...*” SDG Kiadás. Budapest, 1932.

⁶ Kemény János meghívó levelének szövege fellelhető a Makkai-hagyatékban: „Kedves Barátom, minthogy szándékom van nyaranként egy bensőséges írói csoportosulást szervezni Marosvécsen, nagyon szívesen látnálak július 15-étől fogva egy három napig tartó irodalmi megbeszélésre. Ennek a vécsi első találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük és együttes, alapos tanácskozásban mintegy

bi találkozókön viszont rendszeresen részt vett. Az összetételében zavarba ejtően sokszínű irodalmi társulás közös nevezője az elveszett, eltorzult „erdélyi szellem”, „erdélyi lélek” újjáteremtésének szándéka volt.

Makkai meg volt győződve arról, hogy az erdélyi magyarságnak a magyar örökségben gyökerező, azon felépülő, az egyetemes értékekbe kapcsolódó, önálló szellemi életet kell kifejlesztenie. A „kisebbségi humánium” felmutatására biztat, amikor kifejti: „A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánium, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi embertestvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére.”⁷

Az egész magyar szellemi életet célozta meg Ady-tanulmányában. A *Magyar fa sorsa* a vádolt Ady védelmében született, 1927-ben, sokakat közös gondolkodásra indítva a sorvadó magyar valóság felett: „mert Ady Endre költészete lehet kórkép, de mindenesetre kórkép is, a mi szomorú és beteg korunk képe.”⁸ Ennek értelmében Ady költészetén át a magyar élet kritikáját adta metsző élességgel. Rámutatott, hogy „Adynak az volt az uralkodó tapasztalása, hogy a magyar föld és élet sem a falu, sem a város miliójében nem képes táp-

helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről. Tanácskozásainkon kívül tartanánk egy irodalmi ünnepet is, amelyen nagyon kérlek, hogy még meg nem jelent verssel vagy novellával részt venni szíveskedjél. Remélem, hogy ennek az első találkozásnak üdvös hatása lesz úgy a közöttünk lévő baráti viszony megerősödésére, mint irodalmi életünk fejlődésére. A magam részéről mindent meg fogok tenni, hogy vendégeim, akikben én mai irodalmi életünknek reprezentánsait látom, jól érezzék magukat. Nagyon kérlek kedves barátom, hogy levelem vétele után azonnal értesíts, módodban lesz-e meghívásomnak eleget tenni? Mindenesetre nagyon örülnék, ha házamat jelenléteddel megtisztelnéd. Köszönt és elvár igaz barátsággal: Kolozsvár, 1926. június 17. Kemény János.” – TiREK Kt 6141.

A jelen lenni nem tudó Makkait levélben köszöntötték az első találkozó résztvevői: „Kedves Barátunk! A báró Kemény János vendégszeretetéből Marosvécsen három napos irodalmi megbeszélésre összegyűlt írók meleg szeretettel köszöntenek s mélyen sajnálják, hogy legyőzhetetlen akadályok lehetetlenné tették megjelenésedet a vécsi Helikon első találkozásánál. Meg vagyunk győződve róla, hogy törekvéseinkkel és határozatainkkal, melyek kizárólag az erdélyi irodalom féltő gondjából fakadtak, Te is egyet értesz s azok megvalósításában értékes munkássággal és tanácsaiddal támogatni fogsz. Gyűléseinkről későbbi időpontban részletes jegyzőkönyvi másolatot küldünk számodra. A viszontlátásig ölelünk igaz barátsággal: Marosvécs, 1926. július 17. Kemény János, Bánffy Miklós, Bartalis János, Ligeti Ernő, Kuncz Aladár, Tabéry Géza, Tompa László, Kádár Imre, Nyíró József, Bárd Oszkár, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Áprily Lajos, Molter Károly, Endre Károly, Kacsó Sándor, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Tamási Áron, Gyallay Domokos.” – TiREK Kt 6142.

⁷ Makkai Sándor: *Közönség és irodalom* című előadás (1927), megjelent Makkai Sándor: *A mi útunk* (Kolozsvár 1929) c. kötetében.

⁸ Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa*. In Makkai Sándor: *Egyedül. Tanulmányok*. Kolozsvár, 1934, Erdélyi Szépművés Céh, 114.

lálni és nem akar megtérni nagyszabású, egyetemes horizontú emberi életet.”⁹

A vádak addig csak Adyra záporoztak: hazafiatlan, erkölcstelen, nihilista, halálváró, érthetetlen. Miután Makkai mindezeket megcáfolta, s feltárta Ady költészetének új világát, azután őt is a vádlottak padjára ültették – ez még 1970-ben az *Utunk* című lap vitájában¹⁰ is így történt –, mint aki a maga sajátos értelmezésével Ady-ellenes, illetve mint aki Ady költészetének valláserkölcsi fehérre meszelője.¹¹

Ugyanakkor szép számmal talált méltatókra is a vita hevében. Oláh Gábor¹² pl. Ady költészetének „gyönyörű exegézisét” látja a tanulmányban, Juhász Géza pedig azon örvendezett, hogy „nekünk, reformátusoknak azért is elégtétel Makkai könyve, mert benne tesszük jóvá azt a konok meg nem értést, amellyel Ady életében nyakig gombolkoztunk költészete előtt.”¹³

A *Magyar fa sorsánál* is nagyobb erővel rázta fel a korabeli közéletet az 1931-ben megjelent *Magunk revíziója* c. esszéje, amely a kisebbségi sors láttelelte. Bevezetésként az előítélet örök típusának, a bibliai Natanaelnek (Jn 1,46-47) az alakját idézte fel, aki később kénytelen volt megváltoztatni felfogását, mivel az előítélet összeütközött az élet változásával. Makkai szerint „a felettünk elzúgott világhatalom kérdése tette az összes lezárt fogalmakat és meggyőződések a világnézet, a történelmi szemlélet, az erkölcsi felfogás, a politikai, a gazdasági, pedagógia, társadalmi viszonylatok egész területén. A mai világhelyzet, az emberiségnek ez a legnagyobb válsága viharos erővel kényszeríti a lelkeket életünk gyökérig menő revíziójára. A jövő lehetősége azon fordul meg: hajlandó és képes lesz-e az emberiség irtózatossá elűző elítéléteinek, makacsul lezárt fogalmainak feláldozásával elszánt revízió alá venni önmagát?”

Innen kiindulva töri le a hamis várakozásokat, a rózsaszín reményeket, s nemzetiségi önvizsgálatra ösztönöz kritikai nemzetszeretettel. Majd kimondja: revízióra van szükség, de nem a határok megváltoztatására, hanem az önmagunk, életünk újraértékelésére, mivel a jövő nemcsak a körülményektől függ, hanem a belső minőség függvénye. Az átértékelendő fogalmakat sorra véve, a nemzeti öntudat revíziójáról ezt mondta: ez „két nagy lelki átalakulást kíván meg tőlünk: az egyik az, hogy a földi impériumhoz kötött magyarságot lelki magyarsággá tegyük magunkban; a másik azonban az, hogy az így föl szabadított örök magyarságot ne tartsuk gyöngébbnek a külső impériumhoz is kötött és attól is támogatott magyarságnál és egyetlen atomját se alkudjunk le azért, mert így nehezebb magyarnak lenni, mert így önerőből kell magyarnak lenni. Természetes, hogy ebből az öntudatból egyenesen következik egy olyan önfenn-

⁹ U.o. 135.

¹⁰ Ld. Varró János és Szócs István vitáját: *Utunk*, 1970. 37. sz. 4.; 1970. 41. sz. 8-9.; 1970. 45. sz. 8-9.

¹¹ Erg Ágoston: *Az erdélyi magyar irodalom. 100%*, 1928. október 1. sz. 28-29.

¹² Oláh Gábor: Makkai Sándor. *Debreceni Szemle*, 1928. 3. sz. 145.

¹³ Juhász Géza: *Élő református irodalom. A kisebbség tanulságai. Tiszántúl*, 1941. szeptember 28. 5.

tartás és önállóság, mely a magyar közösséghez tartozó minden egyénnek, feltéve, hogy lélekben ehhez a közösséghez tartozik, biztosítja az anyagi és szellemi, a kulturális és erkölcsi egzisztenciáját és ezáltal igazolja önmagát.”

A *Magunk revíziója* példa arra, hogy hogyan járulhat hozzá az egyház a nemzet nagy kérdéseinek megoldásához a maga prófétai szavával. A bibliai indítás és gondolat Makkainak nemcsak ugródeszka, hanem az egész esszé mögött meghúzódó biztos háttér. Érdekes ezzel kapcsolatban felemlíteni, hogy a *Magunk revíziója* genezise megtalálható Makkainak egy lelkészek előtt *A múlt értéke*¹⁴ címen elmondott előadásában. Ebben a bibliai megalapozást az ószövetségi prófétákra hivatkozva teszi meg (Ámós, Jeremiás, Ézsaiás, Ezékiel), akik újra és újra kutatták és feltárták népük bukásainak lelki-erkölcsi okát, s ugyancsak lelki-erkölcsi síkon keresték és képviselték honfitársaik előtt a kiemenekedés útját is. E nagy próféták öröksége minden kor számára, hogy a nemzet életét, sorsát, jövőjét sohasem külső erőviszonyokból kell megérteni s rajta kívül álló tényezők hatalmának tulajdonítani azt, ami történt, vagy történik velük. Ez a felismerés szüli az „erkölcsi revíziót”.

További jelentősége a *Magunk revíziójának*, hogy leleplezi az előítéletek foglyait; a Máté evangéliuma 9,16 alapján elveti a régi fogalmi, ideológiai ruhák foltozgatását; bátor szót hallat a faszizmus faji nemzetszemléletének terjedése és a határ-revízióban reménykedő vad-nacionalista nyilatkozatok idején; elutasítja a származási-vagyoni előjogokat; leleplezi a tipikusan „magyar bűnököt”: az olcsó dicsőséghajszolást, a halálkeresést egy elrontott élet után; a letargiába süllyedést. Ezek szem előtt tartásával értékutatást végez, és a saját jelenébe beépítendő körvonalazza a kisebbségi etika sajátosságait. Makkai egyik barátjához írt levelében így értékeli írásának jelentőségét: „azt hiszem, hogy a *Magunk Revíziójával* voltaképpen teljesítettem az Őrálló kötelességét, mely a világos figyelmeztetésben és a kötelesség tisztázásában áll. Helyzetemnél és hivatásomnál fogva nagyon kényes és nehéz a gyakorlati politika mezejére lépni, hiszen vannak már előkelő egyházi méltóságok, kik szerint ez a könyvem is már ’leszállás’ volt a ’püspöki méltóság pártokfeletti magaslatáról’. Természetesen tudom ennek a kifogásnak igazi értelmét és fűtülök arra a ’püspöki méltóságra’, amelyik magyarul tétlen szemforgatást és ártalmatlan frázisokat jelent. Mindenesetre az a véleményem, hogyha a *Magunk Revíziójából* következik valami, akkor azt a valamit másoknak kell megvalósítaniuk. Ez viszont nem jelenti azt, hogy én visszahúzódjak a következmények elől és minden rendelkezésemre álló módon ne dolgozzak, hanem csak azt, hogy nem lehetek külsőleg exponált vezetője a gyakorlati nemzetpolitikának.”¹⁵

Sokféle magyarázatát és igazolását olvashatjuk annak, hogy milyen mértékben ültetődött át a köztudatba Makkai nagyhatású esszéjének elképzelése, és abból mennyi valósult meg. Ezek közül mindenképpen érdemes felidézni az

¹⁴ Makkai Sándor: *A mi útunk*. Kolozsvár, 1929, 211.

¹⁵ TIREK Kt 7144. (A levél keltezése: Kolozsvár, 1931. április 13.)

egyértelmű hatás egyik dokumentálható eseményét. Tetten érhető ugyanis az a pillanat, amikor az álomnak indult „lelki magyarság” gondolata nemzedéki hitvallássá lesz a Vásárhelyi Találkozó zárónyilatkozatában 1937. október elején. Makkai ekkor már nincs Erdélyben. A megújulás alapelveiről Venczel József a következőket jegyezte fel: „Valljuk tehát, hogy a kereszténység az erkölcsi magatartású, nemzeti kultúrájú és demokratikus szervezetű erdélyi magyarságnak egyetlen megújulási lehetősége. Tudjuk, hogy a keresztény jelszavak mai politikai konjunktúrájában nem szokatlan dolog a kereszténységet közéleti és társadalomszervezési elvvé tenni. Mi azonban a kereszténységet nem mint divatos jelentésű jelszót értelmezzük, nem osztályérdekek védőjét látjuk benne. A kereszténység: hittudat és életformáló erő, őrizője és ápolója pedig az egyház. Az egyházak kérdésében Erdély régi hagyományos szelleméhez térünk vissza, melynek vallásos életét mély buzgóság, tántoríthatatlanság és áldozatosság s ugyanakkor mély bölcsesség és türelem jellemezte.”¹⁶

Makkai heroikus gondolatának komolyságát, mélységét és tisztaságát azonban nem tisztelték a körülmények. Kisebbség szemléletében fordulat következett be. Nem rejtegethette sokáig, hogy egyre kevésbé bírja a kisebbségi lét realitását, a hétköznapi gyötrelmeit, egyházvezetői szorongatásait, s eljutott oda, hogy kimondta: a kisebbségi kérdés szerinte megoldhatatlan. *Nem lehet* című cikke¹⁷ országos vitát keltett. Ahány érzelmi reakció szülte ellencikk íródott, annyi vád hullott Makkai fejére. A vita egy egész kötetet megtölt, s hullámverései máig tartanak.¹⁸

Pomogáts Béla értékelése szerint: „a távozó püspök nyilatkozata a nemzeti-ségi irodalom régi félelmét szólaltatta meg, rejtett sebeket tépett fel, valóban a kisebbségi lét legnagyobb gondjára: a megmaradásra kérdezett. Pedig nem a megmaradás vált kérdésessé, inkább egy ideológia... új nemzetiségi ideológiának kellett születnie, amely leszámolva a szép történelmi illúziókkal, elfogadja a kisebbségi élet nehéz realitását, és a többi demokratikus mozgalommal szövetségben lép fel a nemzetiségi jogok védelmében.”¹⁹

Makkai Sándornak ebben az életrajzi fordulatában testesül meg a „kisebbségi létparadoxon”, amely azóta is permanens módon ébren tartja a „kisebbségi” és az „anyaországi” létet is megélő Makkai gondolatait. Ki intrikát, ki öngazolást, ki ideológiai tőkét akar kovácsolni azóta is ebből a paradoxonból. A mai erdélyi gondolkodók közül Cs. Gyimesi Éva tanulmányai figyelemre méltóan új szemszögből láttatják a kort és annak problematikáját. A teremtő fájdalom árán, szükségből kovácsolt erény értékjelképeket kap. „A megfogyatkozott le-

¹⁶ Venczel József: *Erdélyi föld — erdélyi társadalom*. Budapest, 1988, 74.

¹⁷ *Láthatár*, 1937. 2. sz. 49-53.

¹⁸ Cseke Péter – Molnár Gusztáv (vál.): *Nem lehet – A kisebbségi sors vitája*. Budapest, 1989, Héttorony Kiadó. /Limes könyvek/ Megszületett még egy kötet a vita újabb reflexióiból: Cseke Péter (szerk.): *Lehet – Nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937-1987)*. Marosvásárhely, 1995, Mentor Kiadó.

¹⁹ Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus*. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó, 182-183.

hetőségek és az 'egyetemes emberi szellem' (Makkai) feszültségét ez az erkölcsközpontú ideológia úgy hidalja át, hogy a kisebbségi létben a maximális intellektuális-erkölcsi erőfeszítés, odaadás, sőt önfeláldozás lehetőségeit heroizálja. Így lesz a helyzet 'hősi életalkalom' (Tavaszy), 'ajándék' (László Dezső), 'gyöngykagyló', amelyben az ember az erkölcs és a szellem 'igazgyöngyeit' teremtheti meg."²⁰

Nem tarthatjuk véletlennek, hogy a kiváló kolozsvári irodalmár éppen három református teológus értékszimbólumát tette egymás mellé, hiszen mindhárman otthonosak voltak a keresztyén szenvedés-etika ismeretében és gyakorlásában. Bár az említett szimbólumok nagyon kifejezők, s a paradoxon máig feloldhatatlan, a feladatunk azonban ma sem lehet kisebb, mint a magunk revíziója.

Az ébresztő hangú előadások és az indulatokat felkorbácsoló esszék mellett fontosnak tartjuk megemlékezni azokról a Makkai regényekről, amelyekben megelevenedik a magyar múlt, miközben a saját jelenéről tanított általuk. Jancsó Elemér szerint Makkai írói stílusa ezekben a művekben egyrészt Jókai örökségének továbbfolytatása, másrészt „az erdélyi kúriák és a falusi papi lakok tisztacsobogású, bőven ömlő beszéde.”²¹

A *Magyarok csillagá*-ban (1937) István királynak állít emléket, akit Makkai az egész nemzet jelképeként ábrázol. A pogányból keresztyénné lett király a magyarság öntudatosulásának, szerep-felismerésének szimbóluma. A *Táltkirály* (1934) és a *Sárga vihar* (1934) a tatárjárásról írt regényei. A félvér nemzetet a kevertségből adódó belső viszályok gyengítik, amikor betörnek a gyors, egységes, kegyetlen mongolok az országba: IV. Béla pedig már hiába kér segítséget a kunoktól – elbukik. A két világháború közötti kor válság-csokrárt nyújtja át Makkai kortársainak. Az *Ördögszekér* (1925), a Báthoryak családregénye szintén vihart kavart, amely az asszonyi lélek mélységeit kutatja, és rátalál „a féktelen szenvedélyek ördögszekér-sodrásának drámájára” (Ruffy Péter). Makkai művét többen Móricz Erdély-trilógiája és Illyés Gyula történeti színművei mellé teszik. A *Holttenger* (1936) kívánczik a felsorolás végére, amiben a közelmúlt és kora mezőségi környezetrajzát adja a vajdakamarási lelkipásztorsága alatt szerzett élményekre alapozva, szívbemarkoló őszinteséggel.

Regényeivel is „a történelmi valósággal és körülményekkel számot vető nemzeti önismeretet és az ebből következő magyar reálpolitikát ajánlotta Makkai Sándor az erdélyi magyarság figyelmébe” (Pomogáts Béla).²² Ehhez a koncepcióhoz talált ösképeket a magyar múltban, s egész galériát állított össze nemzetneveléssel foglalkozó tanulmányaiban. Így került be Makkai „arcképcsarnokába” a már fent említettekén kívül Ady Endre, Bethlen Gábor, Báthori Anna, Kemény Zsigmond, a két Bolyai, Mikó Imre, Széchenyi István, Zrínyi Miklós, Wesselényi Miklós. Ezekkel az életpályákkal is azt kívánta felmutatni,

²⁰ Cs. Gyimesi Éva: *Honvagy a hazában*. Budapest, 1993, Pesti Szalon Kiadó, 56.

²¹ Jancsó Elemér: Makkai Sándor, az író. *Protestáns Szemle*, 1940. 10. sz. 302.

²² Pomogáts Béla: Magunk revíziója. *Confessio*, 1990. 2. sz. 41.

hogy „az erdélyi magyar szellemben a nagyság és kicsiség, a fontosság és jelentéktelenség ellentétes tudata ötvöződik sajátos egyensúlllyá, melyből egy uralkodó meggyőződés és testamentumos intés sugárzik mireánk: kicsiny nemzetek és nemzeti kisebbségek egyetlen fölfelé vivő útja a *lelki egyensúlyozottság*, a *szellemi értékesség*, a *kultúr nagyság*. Jövendők kiválóan szellemi és erkölcsi föltételektől függ, s sorsunk azon fordul meg, mennyire tudjuk bebizonyítani az egyetemes európai kultúrába kapcsolódva sajátos magyar értékeinkkel azt, hogy világrelációban is *magasrendű életünk van*. Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemmé legyen.”²³

Makkai Sándornak, az író- és közéleti embernek azok az üzenetei, amelyek ma is el kell, hogy gondolkottassanak önmagunk, egyházunk és népünk mai életére nézve. Elgondolkodtatóan alkalmazta Ruffy Péter²⁴ Makkai utóéletére az ördögsekér népszót, amely azt a száraz magházat hívja így, amit a legkisebb szellő is mozdít, sodor, közben zörög, hangot ad, súlytalanná válik, majd emberközélbe száll és leesik. Nagyobb lett a légmozgás mifelénk, s megmozdultak Makkai Sándor gondolatai az emlékezetben születésének centenáriumi esztendejében (1990), s halálának 40. és 50. évfordulóján.

Bárcsak hazatalálna igazán s repatriálna a szívekben tanításával, hagyatékával az, akinek egykor expatriálnia kellett!

23
24

